

פרשת כי תשא

מנהיגותו של משה ואחריתו של עגל הזהב

בפרשתנו התורה מספרת על תגובתו הקשה של משה כאשר ירד מהר סיני עם לוחות הברית אל המחנה ובו עם ישראל הסוגד לעגל הזהב. משה שבר את הלוחות שבידיו. לאחר מכן ביצע ארבע פעולות:
וַיִּקַּח אֶת הָעֵגֶל אֲשֶׁר עָשׂוּ וַיִּשְׂרֹף בְּאֵשׁ וַיִּטְחֵן עַד אֲשֶׁר דָּק וַיִּזֶר עַל פְּנֵי הַמַּיִם וַיִּשְׁק אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (לב, כ).

משה שרף את העגל באש, טחן אותו, פיזר את האפר על פני המים והשקה את בני ישראל. מטרת עיונו הנוכחי היא לעסוק במתואר בפסוק זה ולנסות להבין את מניעיו ומטרותיו של גדול המנהיגים והנביאים, משה רבנו.

הענשת החוטאים

המקור המרכזי בתלמוד להבנת מניעיו של משה הוא ויכוח בין רבי יוסי לחכמים במסכת עבודה זרה¹ כאשר לדרכים בהם ניתן לאבד את אביזרי העבודה זרה. רבי יוסי סבור ששחיקת האביזר וזרייתו לרוח או לחלופין הטלתו לים, מספיקות. חכמים סוברים שאין זה מספיק:

אמר להם רבי יוסי: והלא כבר נאמר "את חטאתכם אשר עשיתם את העגל לקחתי ואשרף אתו באש ואכת אתו טחון היטב עד אשר דק לעפר ואשלך את עפרו אל הנחל הירד מן ההר". אמרו לו [לרבי יוסי] משם ראייה? הרי הוא אומר "ויזר על פני המים וישק את בני ישראל", לא נתכוין אלא לבדוקן [את ישראל] כסוטות.

מחלוקת רבי יוסי וחכמים נסובה על שני אזכורים שונים לפרשת העגל. הפסוק מספר דברים ט, כא "אֶת הָעֵגֶל לְקַחְתִּי וְאֲשָׂרְפֵה אֹתוֹ בְּאֵשׁ וְאָכַת אֹתוֹ טָחֹן הַיֵּטֵב עַד אֲשֶׁר דָּק לְעֶפֶר וְאֲשָׁלְפֵה אֶת עֶפְרוֹ אֶל הַנַּחַל" - שבו אין אזכור להשקיית העם, משמש את רבי יוסי כדי להוכיח ששחיקת העבודה הזרה וזרייתה לרוח מספיקה כדי לאבדה. חכמים חולקים עליו ואומרים לאור הפסוק מספר שמות לב, כ "וַיִּקַּח אֶת הָעֵגֶל אֲשֶׁר עָשׂוּ וַיִּשְׂרֹף בְּאֵשׁ וַיִּטְחֵן עַד אֲשֶׁר דָּק וַיִּזֶר עַל פְּנֵי הַמַּיִם וַיִּשְׁק אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" שמש "לא נתכוון אלא לבדוקן כסוטות". משמע, משה טחן את עגל הזהב וזרה אותו למים, לצורך השקיית עם ישראל את המים האלו. דהיינו בשביל בדיקה של אנשי ישראל, שדומה לבדיקה שנעשית לאישה הסוטה על ידי שתיית המים המאררים. על סמך מקור זה כותב רש"י, כי תכלית פעולותיו של משה הייתה לבדוק מי מבני ישראל חטא בחטא העגל, והבדיקה נעשתה באותה דרך שבה בודקים המים המאררים את האישה החשודה כסוטה. קישור זה עומד בין השאר ברקע דברי עולא בגמרא, שבהם הוא מדמה את עם ישראל שחטאו בעגל ל"כלה שזינתה בקרב חופתה"², ממש כמו האישה הסוטה הנחשדת בניאוף.

¹ דף מג ע"ב.

² בבלי גיטין לו ע"ב.

זאת ועוד, רש"י ממשיך ומפרש שהחוטאים בעגל נידונו בשלוש מיתות שונות: חוטאים שהיתרו בהם ופעולתם נעשתה לעיני עדים נידונו בסייף (כנראה אלו הם אותם שלושת האלפים שנהרגו בידי בני לוי במצוות משה); אלו שהיו לפעולתם עדים אך לא קיבלו התראה נידונו במגפה, כפי שכתוב: "וַיִּגַּף ה' אֶת הָעָם עַל אֲשֶׁר עָשׂוּ אֶת הָעֶגְלָה אֲשֶׁר עָשָׂה אֶהְרֹן" (לב, לה); ואלו שחטאו בלי עדים ובלי התראה מתו ב"הידרוקן". הידרוקן היא מחלה שנגרמה כתוצאה משתיית המים שבהם מעורב אפר העגל ששתו רבים מבני ישראל, וכמו "מי הסוטה", המחלה הזו פגעה רק במי שחטאו.

אם כן, למרות שפעולותיו של משה נראות ככאלו שהן בעלות משמעות סמלית, רש"י בעקבות חכמים, תופס את מעשיו של משה כמכוונים למטרה מעשית מאוד והיא: לגרום לכך שכל מי שחטא בעגל ייענש. באותו כיוון הולך רבי יהודה במדרש,³ כשהוא מתאר כי הזהב של העגל היה משמש כ"גלאי חוטאים" כאשר בשתייה של המים המעורבים עם אפר העגל, זהב העגל שהושלך למים היה נתפס על השפתיים של כל מי שנשק לעגל, ואנשים אלה נהרגו על ידי בני לוי. אולם כפי שנראה, יש שהבינו את מעשיו של משה אחרת, כפעולות בעלות משמעות סמלית.

מעשיות, סמליות וחסון רוחני

הרמב"ן בפרשתנו מזכיר ומקבל את עמדת חכמים לפיה השקיית העם נועדה כדי לבדוק אותם כסוטות, אך בצד זאת מציע גם את פירושו שלו :

ויזר על פני המים וישק את בני ישראל – אחרי שהיה דק לעפר זרקו על פני מי הנחל היורד מן ההר והשקה אותן מאותן המים ... והנה [בזה] רצה לבזות מעשיהם, טחן האלוה שלהם והכניסו בבטנם שיוציאוהו ברעי ובצואה.

כלומר, לפי הרמב"ן יש להבין שישנו אפקט סימלי לשתיית המים עם אפר העגל שבתוכם: האליל נעשה הפרשה גופנית בזויה. דומה לכך הוא פירושו של רבי אברהם סבע בספרו צרור המור:

להודיעם איך האלהים אשר בחרו הכל הוא מעשה תעתועים, והוא דבר ניגר ונפסד כמו מאכל ומשתה שנעשה ממנו מי רגלים.

האמת היא שניתן למצוא הדים לאסטרטגיית ההתמודדות הזו עם עבודה זרה, כבר במצרים. זאת באמצעות אכילת קורבן הפסח. שם מדובר באליל מצרי - הצאן - שנאכל ויוצא אף הוא בהפרשות הגוף. בכך לאכילת הקורבן ישנה משמעות סמלית שהיא השפלת האליל והשפלת המאמינים בו.

זאת ועוד, נדמה שהשימוש באליל כדבר אכיל המתעכל בגוף ובכך כלה, מאפשר לביקורת המונותאיסטית על העבודה הזרה להתממש במלוא האפקטיביות שלה: בניגוד לקב"ה, האליל הוא חומר. לכן, בניגוד לקב"ה, את האליל ניתן לבשל ולשרוף ולבסוף לאכול אותו ואף להפרישו ביציאות הגוף. בכך נחשף הרובד הנמוך והבזוי של חומריותו, נטולת כל משמעות רוחנית של האליל. ייתכן שלאחר קרבן הפסח, עם ישראל לא הפנים את ההתנגדות

³ במדרש פרקי דרבי אליעזר מד.

הזו לעבודה הזרה הסוגדת לאליל חומרי, ולכן היה צורך בהתנסות נוספת שהתרחשה בחטא העגל. זאת על מנת לעקור את הנטייה לעבודה זרה מליבם באופן מוחלט.

יפים הם דבריו של רבי יצחק עראמה⁴, שמוסיף עוד נידבך על מה שנאמר עד כה:

יש לומר שירמוזו כי במעשה הזה שעשה [משה], השקם מוסר השכל ממעייני ישועתו, ויבא כמים בקרבם ושקוי לעצמותם ורפאות לנפשותם, להצילם משואת הכליה שבקשה לפגוע בהם.

כלומר, בנוסף לרובד התכליתי של פעולת משה (הענשת החוטאים) והסימלי (ביזוי עבודה זרה), רבי יצחק עראמה מוסיף ואומר שבמעשיו של משה הוא העניק לעם מעין חיסון רוחני "להצילם משואת כליה". כלומר על ידי השתייה של המים עם ישראל יקבל הגנה מן המשחית. אולם עדיין הוא סובר, שכמו במקרה של האישה הסוטה, שתיית המים כילתה את החוטאים. רק את אלו שלא חטאו ההשקיה חיסנה והצילה מכליה, בדומה לאישה שנחשדה כסוטה אך לא חטאה, שעבורה המים גורמים לה לברכה ככתוב "וְנִקְתָּהּ וְנִזְרְעָה זֶרַע" (במדבר ה, כח). בשונה מהפירושים הקודמים שהתמקדו בעיקר בטחינת הזהב ובהשקיית העם, האלשיך (בפירושו על האתר) מציע משמעות סמלית לכל אחת מארבע הפעולות:

על כן עשה בו ענין ארבעה יסודות. כנגד יסוד האש, "וישרוף באש". וכנגד יסוד העפר, "ויטחן עד אשר דק כעפר", ומה גם כמה שידענו כי טחינת זהב כשר לכסוי הדם שנקרא עפר שנאמר (איוב כח, ה) "ועפרות זהב לו" (חולין פח, ב). וכנגד יסוד הרוח, "ויזר לרוח". ולעומת יסוד המים, היה "על פני המים". ואז "וישק מהם. ויטול מארה בכל ארבעה יסודותיה ויבקעו ומתו.

לדברי האלשיך, העם ראה את העגל כבנוי על ארבעת היסודות הקלאסיים של העת העתיקה, מה שככל הנראה הקנה לעגל מעמד מושלם של התגלמות הרמונית שהעם ביקש למצוא בו. כנגד זה פעל משה כאשר הדגים בארבע פעולותיו כיליון מוחלט של העגל, לא רק במישור הפיזי אלא גם במישור התודעתי, של מה שהעגל מסמל עבור העם.

מנהיגותו בשעת משבר

מנהיגות היא בראש ובראשונה השפעה על המוטיבציה של המונהגים. חוקרים מובילים בנושא מנהיגות מתארים שתי גישות עיקריות לתיאור תהליך ההנהגה: האחת היא "המנהיגות המסורתית", שבה המנהיג מתגמל או מעניש בהתאם להתנהגות המונהגים, פועל לתיקון חריגות, עוקב אחר שגיאות של המונהגים ומעיר להם על כך. הגישה השנייה היא "המנהיגות המעצבת" שכוללת את יכולתו של המנהיג לפעול על עולם הערכים והאמונות של הכפופים לו, כאשר הוא יוצר בהם תחושה של מודעות ומחויבות לצרכים גבוהים יותר. המטרה הזו מושגת על ידי פעולות במישור הסמלי. רק באמצעות פעולות אלו יש אפשרות למנהיג להשפיע על מערכת הערכים של

⁴ עקידת יצחק נ"ג, א'.

הכפופים לו, ולהחדיר בהם השראה ואמונה ביכולתם לגרום לשינוי. תיאוריה זו פותחה בשנות ה-90 של המאה הקודמת על ידי Bass & Avolio והיא נלמדת היום כתיאוריה המובילה בכל ספר משמעותי העוסק במנהיגות.⁵ כמובן, המנהיגים הטובים ביותר הם אלה שמשלבים את שני סוגי המנהיגות. דהיינו הם נוקטים גם בפעולות של מנהיגות מסורתית וגם בפעולות של מנהיגות מעצבת. כאשר נבחן את פעולותיו של משה, נראה שהוא ביצע שרשרת פעולות כאשר כל אחת מפעולותיו משיגה את **שתי** המטרות המאפיינות את **שני** סוגי המנהיגות. מחד היו לפעולות שעשה משה מאפיינים של מנהיגות מסורתית - זיהוי החוטאים וענישה שלהם. מאידך אותן הפעולות עצמן השפיעו גם במישור הסמלי, שבו פעל משה כמחנך השוקד על שינוי תודעה והעלאת הרמה הדתית והמסורתית של צאן מרעיתו. פעולות אלו אפשרו את שינוי התודעה של העם כולו ולא רק של החוטאים. ואכן, התורה מעידה על כך במפורש באמרה: "וַיִּשְׁמַע הָעָם אֶת הַדְּבָר הַרְעִי וַיִּתְאַבְּלוּ וְלֹא שָׁתוּ אִישׁ עֵדְיוֹ עֲלֵיו" (שמות לג, ה). שינוי תודעתי זה הוא שאפשר את הסליחה והמחילה המלאה, שבגינה הקב"ה ועבדו משה העלו את עם ישראל מהשפל הנורא של חטא העגל אל ההבטחה האלוהית: "וַיֹּאמֶר ה' אֲנֹכִי כֹרֵת בְּרִית נֶגֶד כָּל עַמְּךָ אֲעֲשֶׂה נִפְלְאוֹת אֲשֶׁר לֹא נִבְרְאוּ בְּכָל הָאָרֶץ וּבְכָל הַגּוֹיִם וְרָאָה כָּל הָעָם אֲשֶׁר אִתָּה בְּקִרְבּוֹ אֶת מַעֲשֵׂה ה' כִּי נִוְרָא הוּא אֲשֶׁר אָנֹכִי עֹשֶׂה עִמָּךְ" (שמות לד, י).

כהמשך לאמור, מחקרים רבים מהשנים האחרונות⁶ מציינים מה נדרש ממנהיג בשעת משבר. בין היתר הוא נדרש לשמור על קור רוח, לא לאבד עשתונות, להמשיך לתפקד, לנקוט פעולות כדי להחזיר במהירות את המצב לשגרה, לשתף גם אחרים בפתרון המשבר ולתת תשומת לב למצבם המנטלי והפיזי של המונהגים. את כל האמור לעיל ניתן לראות בהתנהגותו של משה רבנו; הוא ביצע את הפעולות הנדרשות ממנהיג בכלל וממנהיג בשעת משבר בפרט. גם במצב של משבר התגלה משה כמנהיג כריזמטי, בעל קור רוח, בעל ביטחון מלא באשר למה שצריך לעשות. הוא היה פרואקטיבי, דהיינו, מי שבוחר בדרך הפעולה הנכונה ביותר לאור המשמעות וההשלכות של כל פעולה אפשרית אחרת. משה מבצע פעולות שפועלות בו זמנית גם בדרך המנהיגות המתגמלת וגם בדרך של המנהיגות המעצבת. מהלכי משה הם מהלכים מנהיגותיים שגם היום ראוי שילמדו ויחקרו כדוגמא ומופת למנהיגות שאין למעלה ממנה.

⁵ Bass, B.M & Avolio B.M(1993)Transformational Leadership and organizational culture .public administration quarterly;pg.112

⁶ G. Meriwether, "Leadership in Crisis", The Leadership Challenge, Leading in Crisis", The Wall Street Journal, March 5, 2009

מאמר זה נכתב על ידי אריה ארזי-חוקר נושאי המנהיגות וניהול בתורה ובתנ"ך.
והוא אחד מ-54 מאמרים בספר שזכיתי לכתוב : פניו אליך – פנים חדשות בפרשיות השבוע

למידע על הספר פניו אליך [לחצו כאן](#)

למאמרים נוספים בקרו באתר שלי <https://www.aryearzi.com>

לתגובות arye.arzi@gmail.com